

La plaça de Palau i el Portal de Mar: un projecte de l'urbanisme neoclàssic

Laura García Sánchez*

Al llarg dels segles, als canvis socioeconòmics i polítics han deixat la seva empremta en el desenvolupament urbanístic de Barcelona, i molt especialment en la seva façana marítima. La urbanització de la Barceloneta i l'arranjament del port a partir de la segona meitat del segle XVIII potenciaren l'àmbit estès des de l'esplanada de la Ciutadella fins a la Rambla, que esdevingué el centre comercial, cultural i polític de la ciutat a partir de principis del segle XIX. Al llarg de l'eix marítim s'ubicaren moltes de les innovacions arquitectòniques més importants d'aquell període, des de l'arquitectura efímera bastida per a commemoracions o visites reials fins a les primeres manifestacions del neoclassicisme, estil que presidí una de les reformes més importants dutes a terme per les autoritats barcelonines en el marc de la plaça de Palau.¹

La relació de Barcelona amb la mar es manifestava de manera més directa en aquells barris de la ciutat més propers a aquesta façana oberta. Segons Duran i Sanpere, en els inicis la plaça de Palau fou un eixamplament natural de la platja, que acabà unint-se amb certes illetes rocoses –la de Maians i la del puig de les Falcies– que emergien d'un mar poc profund. El record d'aquesta plana ha persistit en l'evocatiu nom popular de la plaça: pla de Palau. La primera època d'aquest indret fou purament comercial. Les mercaderies desembarcades quedaven a la platja, lloc de formació d'un mercat entre importadors i revedadors. L'existència d'algunes barraques de protecció es revelaren com insegures i insuficients en el moment en què el Consell de Cent va fer construir el Porxo del Forment en aquest paratge, finalitzat el 1389, segons el testimoni d'una làpida commemorativa. En aquest Porxo –millor dit, porxada o llotja– eren emmagatzemats els productes més importants per protegir-los de la intempèrie. A mitjan segle XV, amb motiu d'unes campanyes per la millora de la producció llanera, el Porxo del Forment fou doblat d'una Hala dels Draps, lloc per al dipòsit i reconeixement dels teixits de llana, on es feia la comprovació de la qualitat i se'ls posava la bolla de garantia.²

A la mateixa esplanada, que encara no mereixia el nom de plaça, hi havia també un edifici que desenvolupà, encara que no sempre, funcions de duana. Destruït per un incendi l'any 1777, Miguel de Roncali, ministre d'Hisenda i

* Universitat de Barcelona.

1. Magda FERNÁNDEZ, Xavier HERNÁNDEZ, Alicia SUÁREZ, Mercè TATJER i Mercè VIDAL, *Passat i present de Barcelona (II). Materials per l'estudi del medi urbà*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1985.
2. Agustí DURAN i SANPERE, *Barcelona i la seva història. 1. La formació d'una gran ciutat*, Barcelona, Curial, 1973, pàg. 441-443.

enginyer de Carles IV, projectà el 1790-1792 la nova construcció que perdura avui dia –tot i que en un lamentable estat de conservació pel que fa, si més no, a l'exterior–, i que en el seu moment sobtà satisfactòriament no només per la seva ubicació en un punt emergent de la ciutat, sinó per la bellesa de la seva arquitectura. Completava el caràcter comercial de l'indret l'edifici de la Llotja i el veïnatge dels canvistes. A diferència de l'anterior, la Llotja té les seves arrels en la decisió de Pere el Cerimoniós de fer construir una gran sala tancada per dur a terme amb més comoditat el gran nombre de transaccions econòmiques efectuades pels comerciants barcelonins. A més, acollia alguns organismes i serveis reguladors del tràfic comercial, de la navegació i de les assegurances, i era la seu dels còsols de Mar. Nasqué així una gran sala gòtica de tres naus separades per dues fileres paral·leles d'arcs de mig punt que suportaven un sostre pla realitzat en fusta. Durant els segles XVI i XVII, aquest espai es veié ampliat per altres cossos estèticament poc harmònics amb l'estructura inicial i, en temps de Felip V, patí la reconversió en caserna, la qual cosa tampoc no ajudà gaire a conservar l'edifici. Com a successora dels antics prohoms de la Ribera i del Consolat del Mar i impulsora dels nous avenços tècnics i científics, la Junta de Comerç de Barcelona aconseguí recuperar-lo i restaurar-lo a finals del segle XVIII, i fer-ne una ampliació més adient en la que hi destacà amb nom propi una nova façana d'estil neoclàssic.³

De plaça comercial a plaça política

El 1514, l'Hala dels Draps fou convertida en sala d'armes, primer de manera esporàdica i després amb caràcter estable, de tal manera que, en començar el segle XVII, hi havia en aquesta sala armament per a la dotació completa de deu mil homes. Aquest fou el primer pas cap a la mutació de la plaça comercial en plaça política. El segon, el pas definitiu, arribà amb la conversió de la sala d'armes en Palau dels Lloctinents, més tard Palau Reial, en finalitzar la Guerra dels Segadors. D'aleshores ençà, tots els canvis fets en els edificis d'aquesta plaça tendiren a consolidar el nou caràcter de l'indret, ja defensat per la denominada Muralla de Mar i convertit, per aquesta raó, en un lloc segur, a cobert d'inesperades sorpreses bèl·liques. El segle XVII passà per aquesta plaça entre festes pel desembarcament de personatges importants, exposició de criminals en les forques i qüestions de cerimonial entre lloctinents i consellers, tan atractives per a la població com indispensables per als seus protagonistes. Cal no oblidar que ens trobem en un moment en què el mateix port es trobava en plena transformació, amb problemes tan greus com l'entrada de sorres, la pèrdua de calat i la formació de les terribles tasques que arribaren a tancar i a inutilitzar el lloc.⁴

Més tard, la construcció de la Ciutadella consolidà encara més el nou caràcter, però la veritable consagració de la plaça com a símbol polític pertany ja al segle XIX. Aquesta centúria començà el 1802 amb l'estada a Barcelona de la famí-

3. FERNÁNDEZ (et alii), *Passat i present de Barcelona...*, pàg. 64.

4. Joan ALEMANY, *El Port de Barcelona*, Barcelona, Lunweg, 1998, pàg. 96.

lia reial espanyola, encapçalada per Carles IV i Maria Lluïsa de Parma, per assistir a l'intercanvi de promesos entre Ferran –llavors príncep d'Astúries i futur Ferran VII– i la seva germana, la infanta Maria Isabel, amb els prínceps italians Maria Antonia i Francesco Gennaro, fills dels reis de Nàpols, Ferran IV i Maria Carolina, per naixement arxiduchessa austríaca. Les festes celebrades en ocasió d'aquest esdeveniment foren molt variades i brillants: cavalcades, mascarades, divertiments marítims, làpides laudatòries, monuments commemoratius, etcètera. Els monarques s'allotjaren al Palau Reial, mentre que la família napolitana ocupà la Duana. Ambdós edificis havien estat units per un pont majestuós que donava unitat a la plaça –per bé que per poc temps– i feia més evident tant la necessitat de la seva urbanització definitiva com la de dotar la ciutat d'un edifici destinat a residències reials, per no haver de recórrer a l'obligada disposició dels propietaris dels millors palaus urbans o residències particulars, encara que tinguessin una tradició tan llarga d'estança reial com la casa dels Cardona, al carrer Ample. Cal recordar que la presència de Carles IV i Maria Lluïsa de Parma a Barcelona, acompanyats d'un nombrós seguici, obligà les autoritats barcelonines a convertir els edificis esmentats, a banda de la Llotja –residència ocasional de Manuel Godoy, príncep de la Pau i ministre de Carles IV–, en dignes llocs d'acomodament, si més no per la importància dels hostes que les havien d'ocupar.

El primer projecte neoclàssic

La idea general i la primera promoció d'un projecte neoclàssic per a la plaça de Palau sortiren d'una mateixa persona, el capità general Castaños, que el 1818, acabada la Guerra del Francès, va entendre que calia reformar, eixamplar, donar-li forma regular i embellir aquest espai urbà, per crear una plaça per a la ciutat. Aquest projecte inicial fou traçat el 1820 per Josep Massanès, enginyer militar molt lligat al mecenatge del general Castaños. La seva intervenció i la d'altres en aquests tipus d'iniciatives demostra que els enginyers militars, molts d'ells catalans, es trobaven plenament actius al primer terç del segle XIX. A mitjan segle, aquest paper preponderant fou assumit, juntament amb els arquitectes acadèmics, pels enginyers de camins, ja de formació civil, com Ildefons Cerdà.⁵

La gestació i construcció d'aquesta plaça fou llarga i el projecte patí moltes interrupcions, en les quals van tenir una clara influència les alternances polítiques, aleshores molt freqüents. En línies generals, fou una operació estimulada durant els períodes liberals i aturada durant els absolutistes. L'obra, no obstant, no va caure de les mans ni de la voluntat de les autoritats militars ni de la de les juntes patriòtiques nomenades de forma repetida.

El projecte d'embelliment i definició de la plaça sempre anà vinculat a la idea de fer una porta al mar representativa, que delimités la plaça amb l'exterior, és a dir, amb la Barceloneta, el port i el mar. El 1820, es traçà el projecte com a plaça de la Constitució, tant per celebrar el canvi polític del moment com

5. Josep Maria MONTANER I MARTORELL, *La modernització de l'utilitatge mental de l'arquitectura a Catalunya (1714-1859)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1990.

per expressar la mutació que havia sofert en el concepte general l'antic caràcter comercial de l'indret. Després va costar molt d'esborrar aquest nom. Va ser necessari organitzar una comitiva solemne, el 1840, que traslladés el cartell a la plaça de Sant Jaume, a la qual aleshores corresponia el nom de manera oficial.

Les obres d'enderroc de les portes velles començaren els anys 1822 i 1823. Tanmateix, entre 1823 i 1826, i amb el retorn de la reacció absolutista, fou aturada la reforma, i fins i tot la plaça, convertida en punt de venda de bestiar, passà a ser anomenada plaça dels Porcs, amb una evident i grollera ironia política envers els liberals.⁶ El 1826, les obres es reprenghen sota el comandament del nou capità general, el marquès de Campo Sagrado, que ho era des de 1825. Però foren interrompudes un altre cop fins el 1833. El 1834 es creà la Junta de Obras de Ensanche de la Plaza de Palacio, per donar-li un impuls segur. El 1836 fou aprovat el projecte definitiu de la plaça i el gruix de les obres es dugué a terme entre aquest any i el 1843, aproximadament. S'enderrocaren la muralla vella i els magatzems, aixecant-ne una de nova que suposà la formació de l'actual espai rectangular i la construcció de cinc illes noves previstes per a habitatges, una al costat de la Duana i les altres quatre configurant la quarta cantonada definitiva del conjunt urbà. Aquesta última esdevingué els Porxos d'en Xifré, edifici representatiu de les façanes emporxades i denominat així pel seu promotor, l'arenycenc Josep Xifré, posseïdor d'una gran fortuna acumulada amb el comerç amb Amèrica. El sistema constructiu d'arcs que acull el sector comercial a la planta baixa i tres pisos d'ús residencial atorga a l'edifici un característic ritme. La venda de tot el conjunt serví per finançar, no només les obres de la plaça, sinó també la urbanització del tram de la Rambla que anava de la plaça del Teatre fins al mar.

El Portal del Mar, símbol de l'entrada i l'essència de Barcelona

El projecte inicial del Portal del Mar del 1820 s'anà modificant, sempre a l'entorn d'un mateix tema bàsic, i adoptà diverses formes que denoten la importància que s'atorgava a l'accés a Barcelona pel mar i a la representativitat de l'espai.

Els plànols originals de Massanès, del 1820, tot i que retocats per ell mateix i per altres arquitectes i enginyers, com Pere Serra i Bosch el 1833 i José de Santa Cruz el 1834, conservaren la idea originària de Castaños: crear un ambient urbà d'un cert equilibri arquitectònic envoltat d'edificis representatius, com ara el Palau Reial, la Llotja i la Duana.⁷ Aquesta plaça homogènia es basava en la defi-

6. Aquesta puntualització és recollida per nombrosos historiadors de la ciutat.

7. Tot i que divergents en alguns aspectes cronològics respecte al tema que ens ocupa, destaquen: Joan BASSEGODA NONELL, *El templo romano de Barcelona*, Barcelona, Real Academia Catalana de Bellas Artes de San Jorge, 1974; Francesc CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona*, Barcelona, Albert Martín, 1916; Montserrat GALERA, Francesc ROCA i Salvador TARRAGÓ, *Atlas de Barcelona, siglos XVI-XX*, Barcelona, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears, 1972. L'*Atlas* presenta il·lustracions dels diversos projectes traçats per a aquest Portal del Mar, entre els quals el signat per Pere Serra i Bosch amb data 30 de novembre de 1833 i el realitzat per José de Santa Cruz el 16 de maig de 1834. Un estudi de conjunt de tots ells permet concloure que l'edifici per ell mateix tenia la missió d'enllaçar l'espai representatiu de la plaça de Palau amb el final del passeig Marítim que venia de la

nició d'un traçat regulat i rectangular i definia un espai unitari, estratègicament situat, però que, en la seva configuració, no volia ser llei de transformació generalitzable a tot l'espai marítim.⁸

Naturalment, l'estil clàssic de la Llotja havia de servir de model a tota la plaça, i el mateix nou pòrtic previst per la Duana havia de basar-se en el pòrtic d'aquell edifici. No obstant això, la presència del passeig de la Muralla de Mar portà a la definició d'un tram del passeig d'Isabel II, la continuació posterior del qual esdevindria directriu principal d'ordenació a la zona. En un projecte del 1848, signat pel mateix Massanès, figura una senzilla plantació d'arbrat que apareix recollida en alguns plànols generals de la ciutat. Fou Miquel Garriga i Roca qui, el 1856, tractà aquest espai, reforçant la idea del seu predecessor en situar un parterre circular centrat respecte a l'eix del passeig d'Isabel II i un passeig unint les portes de mar i el centre de la façana oposada. La seva idea era la d'establir un enllaç de la zona amb tots els altres nuclis representatius de la ciutat.

Tancava el conjunt urbà l'esmentat Portal del Mar, emplaçat on actualment hi ha la Facultat de Nàutica. Entre 1820 i 1836 es realitzaren diversos projectes per a aquest edifici característic de la concepció classicista de la ciutat –la porta urbana–, tots responien a la mateixa tipologia: una construcció amb un cos central de *hall* i dos de laterals, on es situaven l'entrada i la sortida de la ciutat; i una mateixa idea formal –és a dir, un llenguatge força eclèctic i un èmfasi en l'autonomia de cadascuna de les parts de l'edifici– com a element prioritari. A l'hora de la veritat, el Portal construït, bé que obeïa al patró volumètric i ornamental del projecte –cossos amb tendència piramidal, entaulaments i àtics, grans portes circulars, etcètera– era molt més simple en els seus elements i la decoració.⁹

El projecte d'homogeneïtzació de la plaça quedà enllestit a la dècada de 1840, moment de l'edificació dels Porxos d'en Xifré i la construcció del Portal del Mar, però la configuració equilibrada i tancada de la plaça no gaudí d'una llarga durada. Diversos factors, com l'aparició del transport en ferrocarril des de 1848, que va dur a la construcció de l'estació de França just al costat de la plaça, li atorgà un paper urbà més important, però diferent del previst en els projectes de principis del segle XIX; o la mateixa dinàmica urbana de creixement de la ciutat, que comportava un projecte d'eixample que multiplicaria la superfície i els habitants i tornaria anacrònica la solució de delimitar la ciutat amb muralles i portes; i l'afegit del predomini d'un eclecticisme més gran, diferent del de principis del segle XIX, i que dugué a canviar de nou la fesomia del Palau Reial, neogòtica des de 1846; tots aquests factors van abocar a l'enderroc del Portal del Mar el 1859, el mateix any de l'aprovació del Pla d'Eixample d'Ildefons Cerdà.

Barceloneta. Destaca l'èmfasi donat al cos central i els accessos d'entrada i sortida emplaçats lateralment. Amb molta anterioritat (1802), aquesta porta havia estat dissenyada d'una manera molt diferent per Tomàs Soler i Ferrer, un dels arquitectes de l'edifici de Llotja, segons demostren un dibuixos conservats a la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi. Cal recordar que la idea de reformar el Pla de Palau neix a partir de la visita a Barcelona de Carles IV i Maria Lluïsa de Parma, precisament a principis del segle XIX.

8. Manuel TORRES I CAPELL, Josep LOBET I BACH i Jaume PUIG I CASTELLS, *Inicis de la urbanística municipal de Barcelona. Mostra dels fons municipals de plans i projectes d'urbanisme 1750-1930*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1985, pàg. 23.

9. MONTANER, *La modernització...*, pàg. 632.

Així, la plaça de Palau, com qualsevol edifici i espai neoclàssic, demostrava la impossibilitat d'assolir el mite de l'equilibri i de la solució definitiva. Les places de la ciutat capitalista de la segona meitat del segle XIX passaren de ser ben delimitades i llocs agradables de descans a convertir-se en emplaçaments envoltats de soroll i circulació. Malauradament per al projecte classicista, una vegada més, l'evolució, el conflicte i la transformació van tenir més poder que el desig de retorn a la serenitat i la tranquil·litat.¹⁰

Vista del pla de Palau, segons un dibuix de Chapuy, litografiat per Arnout i inclòs en una publicació francesa de cap a 1842. S'hi poden advertir: a l'esquerra, la cantonada dels Porxos d'En Xifré i la Llotja, i a la dreta, el Palau Reial i la Duana (AHC B, R. 18763).

10. MONTANER, *La modernització...*, pàg. 633.